

Československo – dějiny státu

Resumé

Předložená kniha je prvním pokusem profesionálních historiků, vesměs pracovníků Historických ústavů Akademií věd České republiky a Slovenska, o přehledné vylíčení všech zásadních složek vývoje československého státu od jeho zrodu v průběhu první světové války po jeho pacifickou dekompozici do dvou nástupnických států v r. 1992.

Ačkoliv se monografie zabývá především historií vlastní československé státnosti, výklad uvádí – pochopitelně – dvě podkapitoly, přibližující postavení Čechů a Slováků v habsburské mnohonárodní monarchii již v průběhu XIX. století. Politické špičky emancipujícího se českého národa – na rozdíl od Slováků – v zásadě nejpozději od 60. let usilovaly o obnovu vlastní státnosti v rámci monarchie, jež by navazovala na historický stát postupně zakomponovaný do habsburské říše. Česká společnost ostatně v průběhu XIX. století ekonomicky, politicky i kulturně „dospěla“. Program vlastního státu se však české politice z více důvodů, mj. pro odpor Němců z českých zemí a také Vídně, nepodařilo prosadit. Tyto neuspokojené státní aspirace spolu s obavou z vítězství Německa a Rakouska-Uherska v evropském konfliktu, který začal v r. 1914, se také staly hlavním důvodem rozvíjení české, brzy československé protihabsburské rezistence.

Autoři věnovali ve druhé kapitole knihy značnou pozornost především zahraničně-politické dimenzi tohoto tzv. prvního odboje. Měnicí se přístup dohodových mocností k tzv. rakouské (resp. československé) otázce totiž předurčoval úspěch rezistence Čechů i dalších nevládnoucích národů. V Paříži sídlící Národní rada v čele s prof. Masarykem, zárodek příští reprezentace budoucího státu, dokázala postupně využít jak odbojových aktivit Čechů a Slováků (na prvním místě tzv. legií, bojujících v Rusku, ale i ve Francii a Itálii), tak těsné spolupráce Vídně s Berlínem k prosazení programu vzniku československého státu. Přispěly k němu samozřejmě i politické aktivity „doma“ zvláště od jara 1917. V každém případě však dohodové mocnosti v čele s Francií uznaly právo Čechů a Slováků na vlastní stát ještě před koncem světové války, což usnadnilo na přelomu října a listopadu 1918 jeho reálný zrod (byť se finálně protáhl až do konce jara následujícího roku).

Podstatná část výkladu je samozřejmě věnována vývoji tzv. První republiky, tj. československé demokratické státnosti mezi světovými válkami. V první části jsou stopovány jak proměny jejího mezinárodního postavení, pochopitelně ovlivňovaného celoevropským vývojem, tak vlastní diplomatické aktivity, personifikované dlouholetým ministrem zahraničí (a později druhým prezidentem) E. Benešem. V další části je naznačen vývoj vnitropolitický, komplikovaný jak složitou národnostní heterogeností (zvláště početnou německou menšinou a aspiracemi postupně se emancipujících Slováků), tak značnou partajní roztržitostí. Přes

tyto i další nepříznivé okolnosti, především velmi tíživé dopady velké hospodářské krize, zůstalo Československo pod vedením prezidentů Masaryka a Beneše až do podzimu 1938 demokratickým státem. Jeho další osud rozhodly především vnější okolnosti, tj. nápor Hitlerova Německa (v jehož optice neměl ani československý stát, ani český národ právo na existenci), a appeaserská politika Západu, kulminující Mnichovskou konferencí v září 1938 s vynuceným odstoupením pohraničí (Sudet) nacistické velmoci. V reakci na tuto katastrofu (a následné zábory ze strany Maďarska) se sice prosadil v okleštěných českých zemích a ještě více na Slovensku autoritativní model vlády, komplikovaný etablováním autonomních vlád v Bratislavě a Chustu. O jeho další existenci však opět rozhodl Hitler vojenskou okupací českých zemí a fakticky nadiktovanou deklarací slovenské státnosti v březnu 1939.

Výklad o vývoji v letech 1939–45 nutně diferencuje zásadně odlišný vývoj v tzv. Protektorátu Čechy a Morava, jež tvořil jen institucionální rámec německé okupační politiky, a Slovenska s jeho formálními atributy státnosti. Příslušné kapitoly se opět věnují mezinárodnímu rámci tzv. druhého odboje, jemuž brzy stanul v čele E. Beneš, a který postupně, definitivně v l. 1941–42, dokázal prosadit ideu obnovy Československa mezi válečné cíle spojenců. Značná pozornost je však věnována také fungování protektorátu, okupační politice a samozřejmě i peripetiím domácího odboje. Jeho organizace, postupně sjednocené v r. 1941, fatálně postihly persekuce let 1941–42. Přesto (samozřejmě i v rezonanci celkového vývoje na bojištích druhé světové války) vyústil vývoj jak na Slovensku (již v létě 1944), tak v závěru války i v českých zemích do národních povstání, jež přispěly k obnově společné státnosti. O její konkrétní podobě ovšem rozhodovaly (a předurčovaly ji) i geopolitické zájmy velmocí, v této části Evropy především dominantní vliv vítězného SSSR, a samozřejmě také dědictví válečného a okupačního zážitku, jež podstatně segmenty české společnosti jak nacionálně, tak sociálně politicky zradikalizoval.

Důsledky druhé světové války do značné míry předurčily i vývoj a ztroskotání tzv. Třetí republiky v letech 1945–48. Na jaře 1945 bylo Československo obnoveno jako v zásadě demokratický a pluralitní stát, jehož velká část elity v čele s prezidentem Benešem usilovala o jakousi třetí cestu mezi kapitalismem a sovětským socialismem. Ta se projevovala jak v orientaci zahraničně-politické, tak vývoji vnitřním, např. rozsáhlým postátněním těžkého průmyslu a energetiky. Tento experiment však posléze vyústil do komunistického převratu a následného režimu s dominantní mocí KSČ, jež trval více než čtyři dekády. Předcházela mu řada procesů, dodnes vzbuzujících kontroverze, např. transfer většiny Němců, byť posvěcený vítěznými velmocemi, i zmiňovaná etatizace části ekonomiky a v neposlední řadě přebuzení vlivu politických stran, kterého dokázala nejvýrazněji využít právě KSČ. Klíčovým faktorem pro ztroskotání neúplné poválečné demokracie byl však opět vývoj mezinárodní, tj. propuknutí a následná akcelerace studené války mezi SSSR a Západem.

Výklad o vývoji komunistického režimu autoři rozdělili podobně jako kapitoly o meziválečném státě nejen na složky zahraničně-politické, vnitřní a ekonomické, ale také chronologicky, přičemž přirozeným mezníkem se staly – pochopitelně – události let 1968–69. Určujícími faktory mezinárodního postavení komunistického Československa byly samozřejmě studená válka, jež dosáhla svého vrcholu v první polovině padesátých let, a jeho přináležitost k východnímu bloku. Těsné sepjetí s SSSR, jehož základ byl položen fakticky už v závěrečné fázi 2. světové války, jež však nyní dostalo formu více či méně absolutní podřízenosti, ovšem výrazně ovlivňovalo i vnitřní vývoj republiky a samozřejmě také její rozvoj (resp. později stagnaci) ekonomický. Právě v jistém smyslu diskontinuitní politický vývoj SSSR s výraznými periodizačními mezníky 1953, 1956, 1964 (a později samozřejmě především 1985–87) totiž, byť v odlišné intenzitě, ovlivňoval nejen vnější aktivity komunistického Československa, ale do značné míry jeho klima vnitropolitické a samozřejmě i sociálně ekonomické. Stalinistická fáze režimu (1948–53/54), vedeného tehdy K. Gottwadlem si svou podobou nezdala s obdobnými režimy v blízkém sousedství. Rezonance Chruščovovy destalinizace po r. 1956 však nebyla tak výrazná jako v některých jiných zemích, a např. v nejvyšších patrech moci se zásadněji projevila vlastně až po r. 1962. V té době ovšem již v Československu nejprve ve sféře intelektuální, pak ekonomické a nakonec i politické začal kvasit proreformní proces (dnes označovaný jako tzv. Předjaří), který na přelomu let 1967/68 vyústil v pád autoritativní vlády prezidenta A. Novotného a v nastartování výraznějších reformů, tzv. Pražského jara. Ty a ještě více spontánní emancipační projevy české i slovenské společnosti ovšem posléze, v srpnu 1968 vedly k intervenci Varšavského paktu, která o tři čtvrtě roku později vedla k nástupu tzv. normalizace. Jediným trvalejším výsledkem reformního procesu tak byla federalizace státu do podoby dvou „socialistických“ republik, České a Slovenské (a nové zkratky ČSSR).

Období normalizačního režimu (1969–89) není dosud zdaleka tak probádáno jako dekády předcházející, autoři se nicméně přesto pokusili o jeho proporční výklad i na základě zcela nových vlastních výzkumů. V mezinárodních vztazích ČSSR mohla využít politické détente k dořešení řady problémů, o něž režim usiloval často i celé dekády, např. normalizaci vztahů s SRN (při uznání neplatnosti Mnichovské dohody), s Rakouskem a posléze vlastně i s USA. Vnitřně a brzy i hospodářsky nicméně stát procházel – zvláště ve srovnání s předcházející dekádou – stagnací, jež se zvláště po r. 1980 začala projevovat i v oblasti ekonomické. Přesto v Československu nikdy nedošlo ke vzruchu mocnější opoziční vlny, jež tak výrazně ovlivnila po r. 1980 situaci v Polsku. Normalizační režim se ovšem neobtěžoval výrazněji recipovat ani reformy, prosazované po r. 1985 M. S. Gorbačovem v SSSR, a nakonec náležel spolu s východním Německem (a Rumunskem) k nejkonzervativnějším členům rozvolňujícího se bloku. O to překvapivější, v mezinárodním kontextu středovýchodní Evropy nicméně srozumitelný byl jeho relativně snadný konec, jež více než nepočtená opozice intelektuálů (např. tzv. Charta 77)

urychlily masové demonstrace statisíců řadových občanů během několika týdnů na přelomu listopadu a prosince 1989.

Tato tzv. listopadová revoluce 1989, jejímž symbolem bylo prosazení opozičního dramatika V. Havla do prezidentského úřadu, odstartovala sice relativně rychlý návrat k pluralitní demokracii. Brzy začala i radikální reforma ekonomická, jejímž vzorem byly pro skupinu nově nastoupivších relativně mladých ekonomů v čele s V. Klausem (příštím druhým prezidentem) neoliberalní modely anglosaského světa. Právě sociální dopady těchto reforem, pokračující politický emancipační pohyb, mající ve východní části federace odlišnou podobu nežli v českých zemích, a nakonec i ozvěny dekompozičních procesů jiných vícenárodních celků, zvláště evropské části SSSR a také Jugoslávie, přispěly ovšem k nové krizi ve vztazích česko-slovenských. Po volbách v červnu 1992 ji nově vzniklé reprezentace, česká v čele s pravicovým premiérem Klausem a slovenská v čele s autoritativním V. Mečiarom, rozřešily dohodou o rozdělení společného státu. K 1. lednu 1993 se tak na mapě Evropy objevily dva nové zcela samostatné státy, Česká republika a Slovenská republika, i když se zvláště jejich zahraničně-politické směřování vyvíjelo do značné míry paralelně. To ostatně potvrdil jak vstup obou států do NATO, (1999, resp. 2004), tak do Evropské unie (2004). Obě země navíc úzce spolupracují v tzv. Visegrádském seskupení a jejich vztahy jsou nyní oceňovány jako nejlepší v moderní historii.